

Αρχαίος διαφωτισμός

ΒΗΜΑ

10 Σεπ. 89

Του Αθανασίου Βερτσέτη*

W.K.C. Guthrie: «Οι σοφιστές». Μετάφραση Δ. Τσεκουράκη. Έκδοση Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1989.

ΕΙΝΑΙ γνωστό ότι η φιλοσοφία μετά τους προσωκρατικούς φιλοσόφους έπαισε να ασχολείται με την ερμηνεία του φυσικού κόσμου και στράφηκε στον άνθρωπο και τα προβλήματά του. Η σοβαρή αυτή μεταβολή σημειώθηκε τον πέμπτο π.Χ. αιώνα και οφείλεται στη συζήτηση των προβλημάτων που έθεσαν οι σοφιστές, οι οποίοι, προερχόμενοι από την ελληνική περιφέρεια, εμφανίστηκαν και έδρασαν στις ελληνικές πόλεις, αλλά κυρίως στην Αθήνα, που τώρα πια είναι το πολιτιστικό κέντρο και το Πρωταείο της Ελλάδας. Οι σοφιστές, χωρίς να αποτελέσουν ενιαία φιλοσοφική σχολή, έδρασαν ως επαγγελματίες παιδαγωγοί, που διδάσκαν κυρίως τη ρητορική τέχνη στους νέους, αλλά και άλλες ικανότητες για επιτυχία στη ζωή. Έκαναν και δημόσιες διαλέξεις με σκοπό την είσπραξη χρημάτων. Η διδασκαλία τους έγινε αιτία έντονης ανακατάταξης των ιδεών και ενίσχυσε τη μεταβατικότητα του στάτους της πνευματικής και κοινωνικής ζωής του ελληνικού κόσμου. Τα προβλήματα που έθεσαν εξακολουθούν και σήμερα, μετά πάροδο χιλιάδων ετών, να έχουν όλη τους την επικαιρότητα.

Οι σύγχρονοι μελετητές δεν είναι σύμφωνοι στην εκτίμηση του σοφιστικού φαινομένου. Για ορισμένους απ' αυτούς οι σοφιστές ήσαν αυτό που η πλατωνική εκδοχή παρέδωσε και επικράτησε ως πρόσφατα: Ρηχοί και επιβλαβείς ψευτοφιλόσοφοι, κάποιοι απ' αυτούς και συνειδητοί απατεώνες, που κέρδιζαν άφθονα χρήματα, εκμεταλλευόμενοι την ευπιστία των Αθηναίων, ενώ στην πραγματικότητα διδάσκαν την τέχνη του περιτεχνου παραπλανητικού λόγου και διέδιδαν ιδέες λαθεμένες και ηθικά επικίνδυνες. Αυτοί ήσαν οι υπεύθυνοι για την επικράτηση μιας ταπεινής και διεφθαρμένης ηθικής και την απουσία σταθερών κανόνων και αξιών που είχε ως αποτέλεσμα τη βαθμιαία παρακμή του αρχαίου κόσμου. Για άλλους όμως μελετητές οι σοφιστές ήταν αυτό που από τον προηγούμενο αιώνα πρώτος ο Άγγλος ιστορικός Grote υπεστήριξε: Σοβαροί διανοητές, υπέρμαχοι και φορείς της προόδου και του διαφωτισμού, η εμπροσθοφυλακή της δημοκρατικής και φιλελεύθερης διάνοησης του αρχαίου κόσμου, οι σκαπανείς του δρόμου προς κάθε ελεύθερη και αδέσμευτη σκέψη. Ο Grote λέγει ότι ολίγοι χαρακτήρες στην ιστορία έχουν τύχει τόσο σκληρής μεταχειρίσεως όσο οι λεγόμενοι σοφιστές και ότι οι μέθοδοι των σοφιστών είναι στην πραγματικότητα οι διαδικασίες των δημοκρατικών λειτουργιών.

Τις θέσεις αυτές σύγχρονοι φιλόλογοι χαρακτηρίζουν ως «ιστορική ανακάλυψη υψηλού επιπέδου» και πιστεύουν ότι η επίδραση των σοφιστών στο επίπεδο των νέων ιδεών υπήρξε πολύ μεγάλη. Η αντιπαράθεση θέσεων έγινε μεταξύ θετικιστών, που απορρίπτουν γενικούς κανόνες και ηθικούς κώδικες και ιδεαλιστών, που βλέπουν στο δίδυμο Σωκράτη-Πλάτωνα το ασφαλές θεμέλιο της γνώσης και ηθικής. Έχομε δηλ. τη μόνιμη αντιπαράθεση του ιδεαλισμού και του εμπειρισμού, που αποτελούν τα δύο βασικά ρεύματα εξέλιξης της ευρωπαϊκής σκέψης και τις δύο βασικές στάσεις ζωής.

Σε ένα τέτοιο έντονα αντιπαράθετικό θέμα, στο οποίο οι θέσεις του συγγραφέα δικαιώνουν ή αναιρούν και τη στάση ζωής του ίδιου του συγγραφέα, ο Γκάθρι κινήθηκε με εμφανή επιδίωξη να δει τα πράγματα εξ απόστασης και με ελεγμένη επιστημονική εγκυρότητα. Εξέθεσε με νηφαλιότητα και εντιμότητα όλα τα υπάρχοντα στοιχεία και φρόντισε να αποφύγει τις έντονες δογματικές αντιπαράθεσεις του παρελθόντος. Παρέθεσε συγκριτικά απόψεις εγκύρων μελετητών, δημιουργώντας προϋποθέσεις κρίσης και στους δικούς του αναγνώστες. Άριστος γνώστης ο ίδιος όλης της συζήτησης για τη σημασία της σοφιστικής κίνησης, φρόντισε να αποφύγει την πλάνη του wishfully thinking και έκανε τις δικές του παρεμβάσεις με αξιοπρόσεκτη τάση για αντικειμενικότητα. Έθεσε και ανέλυσε όλα τα θέματα πάνω στα οποία έγινε η αντιπαράθεση αλλά και η ζύμωση των ιδεών της εποχής εκείνης, επισημαίνοντας πάντοτε τις θέσεις και τη συμπεριφορά των σοφιστών στις συζητήσεις. Τα κυριότερα από τα θέματα αυτά ήσαν: Γνωσιολογικός υποκειμενισμός, σχετικότητα ηθικής και αξιών, αθεία και αγνωστικισμός, σχέση νόμου προς φύση και ιδέα της κοινωνικής συνθήκης, δουλεία και ισότητα, γλώσσα και περιεχόμενό της, το διδακτό της αρετής, σπουδαιότητα της ρητορικής, ενότητα της ανθρωπότητας κ.ά. Δηλαδή, οι βάσεις ηθικής, θρησκείας και οργανωμένης κοινωνίας και η φύση γνώσης και γλώσσας. Π.χ., αναλύθηκαν η σχετικοκρατία του Πρωταγόρα: «πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος» και ο θεολογικός αγνωστικισμός του: «Περί Θεών ουκ έχω ειδέναι, ουθ' ως εισίν ουθ' ως ουκ εισίν». Η θέση του Γοργία για αδυναμία σύλληψης και έκφρασης της πραγματικότητας: «ουδέν έστιν... ει και έστιν ακατάληπτον ανθρωπω,... και ει καταληπτόν; αλλά... ανερμήνευτον τω πέλας». Ο μονοθεϊσμός του Αντισθένη: κατά νόμον υπάρχουν πολλοί θεοί «κατά δε φύσιν ένα». Το κήρυγμα του Αλκιδάμα για την ισότητα των ανθρώπων: «ελευθέρους αφήκε πάντας θεός: ουδένα δούλον η φύσις πεποίηκεν».

Είχε δίκιο το American Historical Review όταν έγραφε (1971) ότι οι «Σοφιστές» του Γκάθρι είναι «ο περισσότερο ζυγισμένος και ευρηματικός χειρισμός της σκέψης του πέμπτου αιώνα, που έχει μέχρι τώρα γραφεί» και The Times Literary Supplement, που στο έργο έβλεπε μαρτυρημένη την ποιότητα.

Η ελληνική έκδοση είναι αρκετά προσεγμένη και η μετάφραση καλή. Έχει την αρτιότητα που γενικά παρουσιάζουν οι εκδόσεις του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζας. Υπάρχουν όμως και ατέλειες: Η ελληνική έκδοση, λόγω διαφοροποιήσεως των σελίδων, δεν έχει τις νοηματικές επικεφαλίδες των δεξιών σελίδων του αγγλικού διβλίου και μειονεκτεί. Γνωστές ρήσεις των σοφιστών έπρεπε να δοθούν στον αρχαίο λόγο, έστω σε παρένθεση, π.χ. το pan the measure. Στο ευρετήριο έπρεπε να χρησιμοποιηθούν εντονότερα στοιχεία (αριθμοί) για το βασικό λήμμα κ.ά.

Γενική εκτίμηση για το έργο: Είναι μια από τις πλέον αντικειμενικές παρουσιάσεις της πλέον αμφισβητούμενης πνευματικής και πολιτιστικής εκδήλωσης του αρχαίου κόσμου.

* Ο Δρ Αθανάσιος Βερτσέτης είναι Διευθυντής του Μαρσαλείου Διδασκαλείου Δ.Ε.